

Politisk kultur: Begrebets udvikling og "staten" som eksempel

Det er frugtbart at forstå politisk kultur som et særligt perspektiv knyttet til politik, der analyserer det politiske liv som en del af det sociale liv, hvis helt centrale aktivitet er tilrettelæggelse og manipulation af betydninger

Af Jesper Overgaard Nielsen

I denne artikel vil jeg beskæftige mig med begrebet 'politisk kultur' med udgangspunkt i mit eget forskningsområde, politisk kultur i 1700-tallets Rusland. Selv om begrebet politisk kultur er veletableret i både samfundsvidenskab og historie, er det stadig karakteriseret ved ikke at være særlig veldefineret. Før jeg redegør for nogle karakteristika ved russisk politisk kultur i den nævnte periode, vil jeg derfor gennemgå begrebets udvikling og diskutere nogle af de forskellige tilgange til studiet af politisk kultur.

Et populært begreb

Begrebet politisk kultur har opnået en betydelig popularitet gennem de sidste næsten 50 år. Denne popularitet afspejler sig også i moderne dansk sprogbrug. En hurtig søgning i det nye elektroniske tekstkorpus over dansk ved årtusindskiftet, *Korpus 2000*, giver således 19 konkordanser med sammensætningen politisk kultur, mens det ti år ældre *Korpus 90* kun giver én.¹ Begrebets stigende popularitet viser sig ikke kun ved den hyppigere forekomst, men også ved at det fra at være et rent videnskabeligt begreb er blevet almindeligt i mere populære sammenhænge. Flertallet af forekomsterne i *Korpus 2000* stammer således fra avisartikler om aktuelle emner. Med denne popularitet er dog også fulgt, at begrebet bliver brugt på utallige forskellige og til tider indbyrdes modstridende måder.

Dette kommer også klart til udtryk i eksemplerne i *Korpus 2000*. Fælles for de fleste af dem er, at politisk kultur anskues som noget, der kendetegner et politisk system og ikke drejer sig om institutioner eller nedskrevne regler, men snarere om den måde aktører agerer på inden for de rammer, som systemet sætter. I en avisartikel om det amerikanske præsidentvalg i år 2000 tales der således om "en politisk kultur, hvor man er vant til at ordne sagerne i countryklubberne og de røgfyldte lokaler." På dette og flere andre steder optræder betegnelsen med en betydning, der ligger tæt på eller direkte sidestilles med 'stil' og 'debatklima'. I en artikel om EU-kommissionen tales der om noget, der angiveligt var et brud på den politiske kultur, men ikke egentlig svindel. Man kan i den kontekst tolke politisk kultur som noget, der vedrører uskrevne regler for politisk adfærd. I flere af eksemplerne fremgår det

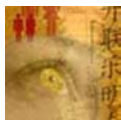
endvidere, at politisk kultur er noget, der har sit eget nationale særpræg eller findes i hver sin nationale variant, idet der f.eks. tales om, at en amerikansk politisk kultur gør sit indtog i det tyske socialdemokrati, og at en debat foregår på en for dansk politisk kultur unormal måde. Modsat synes et par andre artikler at pege på, at politisk kultur er noget, et samfund kan have i større eller mindre grad. Én artikel taler på den vis om et fald i amerikansk politisk kultur fra 1800-tallet, hvor John Quincy Adams kamp mod negerslaveriet var i centrum, til debatten i år 2000 om Monica Lewinsky-sagen. Et andet sted krediteres mellemkrigstidens europæiske katolske partier for — åbenbart i modsætning til andre partier — at have haft et vist niveau af politisk kultur.

Disse eksempler illustrerer det, jeg vil kalde "candyfloss-effekten" i forbindelse med begrebet politisk kultur. Det kan være luftigt og vanskeligt at få hold på, men samtidig bliver det meget nemt siddende, når man først har rørt ved det.² Når det trods vanskelighederne med at finde en entydig definition bliver siddende, skyldes det vel, at det tager fat i et forhold, som de fleste nok ud fra intuition og almindelig dagligdags erfaring vil kunne nikke genkendende til, nemlig at den måde, et politisk system fungerer på, ikke blot afhænger af love og institutioner eller af de enkelte politiske aktørers handlinger, men også af noget, der er mere kulturelt bestemt. De fleste vil således nok mene, at der er oplagte forskelle på, hvorledes de politiske systemer i f.eks. Italien og Danmark fungerer og dermed bl.a. også offentlighedens forventninger til en politikers opførsel. Som en af begrebets moderne fædre har påpeget, rummer denne umiddelbare appel dog også en fare for at bruge begrebet alt for ukritisk (Pye 1968: 224).

Denne mangel på mere præcis fastlæggelse af begrebets betydning gælder ikke kun de mere populære anvendelser, men i lige så høj grad den videnskabelige brug af begrebet inden for en lang række af de discipliner, der siden begrebets første introduktion i politologi har overtaget det. Dette er også tilfældet for historikere, der på lignende vis tilsyneladende er blevet tiltrukket af begrebets umiddelbare appel, men ofte bruger begrebet uden nærmere definition eller på måder, der adskiller sig markant fra den normale brug. Det kan derfor være på sin plads med et kort rids over begrebets historie og

¹ Korpus 2000 og Korpus 90 er indsamlet og udviklet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og er offentligt tilgængeligt på Internet: <http://www.korpus2000.dk>. Begge korpora har et omfang på ca. 28 mio ord.

² På lignende vis karakteriserer Ronald P. Formisano problemerne med at definere begrebet med formuleringen "like nailing jelly to the wall", (Formisano 2001: 394).

brug, der kan være med til at illustrere nogle af de forskellige tilgange og deres teoretiske grundlag.

Begrebets historie

Selv om begrebet politisk kultur først for alvor fik bred accept i 1950'erne, kan interessen for de forhold, det dækker over, spores væsentligt længere tilbage, i hvert fald til oplysningstiden og muligvis også til antikken. Ifølge begrebets moderne fader, Gabriel Almond, kan den samme grundlæggende idé findes hos flere græske filosoffer (Almond 1989: 2), bl.a. Platon, som i *Staten* forklarer at "du er jo da klar over, at der må være lige så mange forskellige mennesketyper, som der er statsforfatninger? For statsformer er jo ikke noget der er sprunget frem 'af eg eller klippe'; de får deres særpræg af de mennesker, der danner dem, og borgernes forskellige karakterer er udslagsgivende for, i hvad retning hele samfundet går." (*Staten* : 544d–544e) Bag denne tanke ligger det samme grundsynspunkt, som også kendetegner meget af den moderne forskning i politisk kultur, nemlig at stater ikke blot udgøres af institutioner og love, men også — og især — af de mennesker, der lever i dem. Senere findes nogle af de samme tanker hos Montesquieu, Rousseau og frem for alt hos Herder i slutningen af det 18. århundrede (Barnard 1969: 390–391).

Montesquieus ideer inspirerede senere bl.a. Alexis de Tocqueville, der i *Democracy in America* argumenterede for, at folkets sæder og skikke må anses for at være en af de vigtigste grunde til eksistensen af et demokratisk og republikansk system i Amerika (Tocqueville 1835/1961: 354–355). Det samme forsøg på at komme bag om facaden på det formelle politiske system findes hos Walter Bagehot, som i *The English Constitution* analyserede, hvordan magten i det britiske system reelt var fordelt mellem monark, Overhus og Underhus, og dermed hvordan det politiske system fungerede. Han argumenterede for, at det engelske system kræver en særlig sammensætning af nationalkarakteren, som kun findes få steder i verden (Bagehot 1867/1964: 239).

Den politologiske definition

En del af baggrunden for opkomsten af begrebet politisk kultur i mainstream samfundsteori i 1950'erne skal søges i en række politiske begivenheder, der både udfordrede samfundsvidenskaberne teoretisk og gav deres udøvere nye finansieringsmuligheder og på den måde stimulerede den teoretiske udvikling inden for bestemte fagområder. Blandt disse begivenheder var, at en række tidligere kolonier i Afrika og Asien blev selvstændige og skulle opbygge egne politiske systemer. Ofte blev vestlige eksperter sat til at påse, at dette skete på en måde, der ville resultere i et demokrati efter vestligt forbillede. I mange tilfælde måtte man dog erkende, at selv om de nyligt selvstændige lande fik både forfatninger og parlamenter modelleret efter primært angloamerikanske idealer, så lod demokratiet mildt sagt vente på sig. Det var derfor nærliggende at konkludere, at der til at etablere og opretholde et velfungerende demokrati også hører andet end

institutioner og lovgivning.

Endvidere kunne man se, at næsten ens systemer fungerede på forskellige måder i forskellige lande, hvilket også syntes at pege på, at systemets kontekst spiller en afgørende rolle for dets funktionsmåde. Her var fokus især rettet mod de voksende forskelle og endda konflikter de kommunistiske lande imellem, der i stigende grad gjorde det umuligt fortsat at se disse lande som udifferentierede dele af en monolit baseret på en fælles ideologi. Her kunne begrebet politisk kultur bruges til at forklare, hvordan kulturelle levn fra de tidligere regimer nu gav sig udslag i kommunistiske systemer med forskellige ansigter.

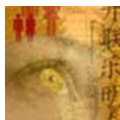
Også i tilfældet Sovjetunionen krævede forandringerne efter Stalins død nye teorier, der bedre end de hidtidigt fremherskende totalitære teorier kunne forklare, hvorfor regimet ikke brød sammen som følge af magtskiftet. For ganske vist gennemgik sovjetsystemet en politisk turbulent periode i de første år under den kollektive ledelse, men herefter fandt der ikke blot en tilsyneladende konsolidering sted under Khrustjov, men systemet udviklede sig også på nye og uforudsete måder.

Det var på den baggrund, begrebet 'politisk kultur' blev lanceret, hvilket for alvor skete i 1956, hvor den amerikanske politolog Gabriel Almond i en banebrydende artikel definerede politisk kultur som "det mønster af holdninger til politik", i hvilket ethvert politisk system er indlejret (Almond 1956: 396).³ Denne definition tog i høj grad sit udgangspunkt i Parsons teorier (Parsons 1951, Parsons og Shils 1951), hvor den enkelte aktørs holdninger ('orientations') påvirker dennes handlinger inden for de begrænsninger, situationen indebærer. Almond anså altså politisk kultur for at være en psykologisk baseret størrelse, der kun findes i menneskers hoveder (Pye 1962: 124).

Almonds artikel førte til en lille eksplosion i forskning i politisk kultur med Almond selv, Lucian Pye og Sidney Verba som nogle af de prominente foregangs-mænd. Med den ovenfor skitserede politiske baggrund er det let at forstå, hvorfor denne klassiske politologiske skole⁴ inden for studier i politisk kultur i høj grad var præget af bl.a. spørgsmålet om sammenhængen mellem politisk kultur og demokrati. I *The Civic Culture* søgte Gabriel Almond og Sidney Verba således at påvise en sammenhæng mellem en specifik type politisk kultur og demokrati på baggrund af spørgeskemaundersøgel-

³ "Every political system is embedded in a particular pattern of orientations to political action. I have found it useful to refer to this as the *political culture*."

⁴ Når jeg i det følgende bruger betegnelser som "den politologiske skole" eller "den politologiske definition", har jeg blot til hensigt at referere til den oprindelige definition af politisk kultur, som var fremherskende blandt primært amerikanske politologer i 1950'erne og 1960'erne. Valget af den betegnelse skyldes således ikke, at jeg anser definitionen for i sin natur at være særlig politologisk eller nødvendigvis kun at have relevans for politologi. På engelsk betegnes den skole under tiden som "the behaviouralist approach" i modsætning til den antropologisk inspirerede skole, der kaldes "the interpretivist approach", (Welch 1993: 1–4).

ser i fem lande (Almond og Verba 1965/ 1989). Et andet gennemgående tema var at betragte politiske systemer i et udviklingsperspektiv (Pye og Verba 1965), der havde et stærkt - og ofte kritiseret - evolutionært præg, idet det implicit forudsattes, at alle systemer efterhånden ville udvikle sig i retning af det amerikanske eller det engelske, der altså stod øverst på de politiske systemers evolutionære rangstige.

En vigtig katalysator for denne bølge af studier i politisk kultur var udviklingen af nye metoder til at gennemføre opinionsundersøgelser, der kunne være med til at give forskningsfeltet et stærkere 'videnskabeligt' (kvantitativt) fundament. Det var således vigtigt for Almond at tage afstand fra de hidtidige studier i nationalkarakter, der f.eks. tilskrev den autoritære familiestruktur en betydning for nationalsocialismens opkomst i Tyskland (Verba 1965: 132) eller så en sammenhæng mellem den russiske skik med at svøbe spædbørn og en angivelig præference for autoritære styreformere (Gorer 1949). Almond understregede derfor, at politisk kultur skulle ses som en differentieret del af den generelle kultur og besiddende en vis autonomi.

Kritikken

Siden begrebet politisk kultur blev lanceret, er det imidlertid også blevet kritiseret fra forskelligt hold. Den mest fundamentale kritik er kommet fra forskere, der tvivler på kulturens betydning og i stedet mener, at man skal fokusere på andre måder at forklare menneskers handlemønstre. Et eksempel på den type kritik er *rational choice*-modeller, der implicit antager, at mennesket er et 'homo economicus', hvis ageren primært er påvirket af materielle incitamenter. Bag denne antagelse ligger et grundlæggende anderledes syn på mennesket og en anden vurdering af, i hvor høj grad det kan forandres. Overordnet kan man sige, at kulturelle forklarings- og analysemodeller ser mennesket som værende mindre foranderligt og mere bundet end de mere rationalistiske teorier, der minimerer betydningen af kulturelle og andre dispositioner i forhold til betydningen af ændringer i mulighederne for materielle gevinster (Gaenslen 1986: 78-82). Jeg mener, at denne antagelse er problematisk, for selv om vi antager, at mennesket rationelt stræber efter at opnå størst mulig egen nytte, er selve ideen om, hvad der udgør egen nytte, ikke universelt bestemt, men afhængig af den kulturelle kontekst. Man kan så enten antage, at der ikke findes nogen kulturel kontekst, der påvirker menneskers handlemønstre, eller at denne kontekst giver den samme påvirkning i alle samfund. Der er dog næppe mange, der umiddelbart vil acceptere nogle af disse synspunkter, og jeg vil derfor vove at påstå, at en af de væsentligste grunde til nogle forskeres afvisning af kulturelle forklaringer skal søges et andet sted, nemlig i vanskeligheden med at gøre kulturelle forklaringer tilstrækkeligt rationelle og kvantificerbare.

Også blandt folk, der accepterer den grundlæggende idé om kulturelle faktors betydning, er den oprindelige brug af begrebet politisk kultur blevet

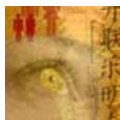
kritiseret. Jeg vil her koncentrere mig om den kritik, der retter sig mod den fremherskende brug af spørgeskemaundersøgelser, eftersom denne kritik basalt set også drejer sig om selve definitionen af politisk kultur. Almonds definition gjorde grundlæggende set politisk kultur til et psykologisk fænomen, hvilket rejser nogle spørgsmål om, hvordan det kan undersøges, eftersom vi ikke direkte kan undersøge folks tanker. Den fremherskende løsning på dette problem har som tidligere nævnt været opinionsundersøgelser, som imidlertid lider under den svaghed, at de bygger på folks udtalelser. Det må nemlig være rimeligt at tvivle på, om der er en simpel og direkte sammenhæng mellem tanker og ytringer, eller om denne oversættelse af tanker til ytringer ikke er underlagt nogle af de samme kulturelle faktorer, som det egentligt er målet at undersøge. Dette problem synes f.eks. at være tydeligt i Almond og Verbas *The Civic Culture*, hvor et af de forhold, der undersøges er den såkaldte 'psykologiske afstand' mellem de politiske partier, som vurderes ud fra de adspurgtes syn på en søn eller datters eventuelle medlemskab af et andet parti. På den baggrund konkluderer forfatterne, at den psykologiske afstand mellem de politiske partier er større i Italien end i f.eks. Storbritannien, men spørgsmålet er, om det ikke lige så vel kunne være et spørgsmål om en anden sproglig udtryksform for den samme følelse af distance.

I den forbindelse må man også stille det langt mere fundamentale spørgsmål, om man kan undersøge et helt samfunds eller en bestemt gruppes kultur ved at tage et statistisk gennemsnit af de enkelte individers holdninger. Med andre ord er spørgsmålet, om kultur kan reduceres til summen af rent psykologiske faktorer, hvilket de fleste antropologer nok ville anse for at være en radikal subjektivering af kulturbegrebet (Tucker 1973: 177).

En antropologisk definition

Over for denne definition af politisk kultur med afsæt i Parsons teorier og med primært udgangspunkt i det politologiske miljø står en anden og bredere opfattelse af politisk kultur, der finder sit teoretiske grundlag tættere på kulturbegrebets rødder i antropologien. Blandt nogle af de tidligste fortalere for at knytte et mindre snævert kulturbegreb til studiet af politisk kultur var forskere med Sovjetunionen og de øvrige kommunistiske lande som interessefelt (Tucker 1973), hvilket havde en naturlig forklaring. Den hidtidige fokus på opinionsundersøgelser som primært metodisk redskab passede selvsagt dårligt med de praktiske forhold, som disse forskere arbejdede under, hvilket var et af incitamenterne til at nå frem til en bredere definition af politisk kultur og dermed også et bredere udvalg af kilder som grundlag for studiet af en politisk kultur.

Den bredere antropologiske definition af begrebet politisk kultur adskiller sig på flere måder fundamentalt fra den snævrere politologiske definition. Hvor Almond primært anså politisk kultur for at være et psykologisk baseret fænomen og således også betonedede det individualistiske aspekt, favner den antropologisk

inspirerede definition meget bredere ved f.eks. også at omfatte (konkrete) handlinger og ikke blot aktørernes holdninger til handlinger. Dette har ført til kritik fra tilhængerne af den snævre definition, som mener, at begrebet politisk kultur i så fald mister noget af sin potens, idet man ikke vil kunne bruge det til at forklare politisk ageren (Brown 1984: 4).

Bag denne forskellighed ligger i virkeligheden en dybere forskel i hele måden at anskue politisk kultur på. Den politologiske opfattelse af politisk kultur lagde implicit op til at betragte politisk kultur som en uafhængig variabel, der kunne bruges til at forklare andre ting som f.eks. aktørers måde at opføre sig på i forhold til et politisk system eller selve systemets opbygning.⁵ På den vis blev politisk kultur betragtet som en attribut til det politiske system, mens den bredere antropologiske opfattelse af politisk kultur i højere grad lægger op til at se politisk kultur som en bestemt måde at anskue det politiske system på. Politik bliver på den måde nærmere et bestemt aspekt af en mere generel kultur. Det kan umiddelbart virke, som om noget af begrebets styrke som forklaringsmodel dermed forsvinder, hvilket da også har været fremført som et af de væsentligste argumenter for at beholde den snævre definition. Problemet er imidlertid, at det er vanskeligt at fastslå en årsagssammenhæng mellem politisk kultur og politisk system, da de to er gensidigt afhængige. Når Almond og Verba i *The Civic Culture* f.eks. fandt en korrelation mellem eksistensen af stabilt demokrati og en bestemt type politisk kultur, var det så fordi den type politisk kultur er fremmede for demokrati, eller skal vi i stedet konkludere, at et demokratisk samfund fremmer en bestemt type politisk kultur (Barry 1970: 51)? Den bredere definition på politisk kultur undgår dette problem ved slet ikke at forsøge at etablere en sådan årsagssammenhæng eller at gøre politisk kultur til noget, der kan beskrives løsrevet fra andre aspekter af politik.

En anden væsentlig forskel mellem de to tilgange til studiet af politisk kultur drejer sig om, hvorvidt den politiske kultur kan betragtes som en mere eller mindre autonom del af kultur mere bredt, som Almond antog (Almond 1956: 396). Selvom tilhængerne af den smalle politologiske definition af politisk kultur har argumenteret for, at der blot er tale om en analytisk adskillelse med henblik på at mindske kompleksiteten, forudsætter en sådan adskillelse dog, at det i det hele taget giver mening at tale om politisk kultur som en separat slags kultur og endog at tale om politik som en separat identificerbar del af et samfunds sociale liv. Problemet med en sådan antagelse er, at den synes at være resultat af en kulturel forudindtagethed i retning af den rolle, som politik spiller i et moderne vestligt samfund, hvor religion økonomi, politik, kunst osv. foregår i forskellige sfærer. Dette er måske i virkeligheden et

specielt træk ved Vestens udvikling og noget, der i et geografisk og tidsmæssigt bredere perspektiv er ganske unikt (Dumont 1970). Hvis den (tilsyneladende) adskillelse af politik i Vesten således er et specielt træk ved den politiske kultur, er det naturligvis problematisk på forhånd at antage en sådan adskillelse.

Geertz

Brugen af det antropologiske kulturbegreb til at definere begrebet politisk kultur er dog ikke uden problemer. Hvis man tager udgangspunkt i Edward B. Tylors efterhånden meget ofte citerede definition af kultur fra 1871,⁶ er det ikke svært at se, hvorfor kulturbegrebet er blevet så omdiskuteret blandt antropologer, at der stadig kan skrives tykke bøger om det (Kuper 1999). Et kulturbegreb, der er så omfattende som Tylors, kan meget hurtigt gå hen at blive så upræcist, at det mister en del af sin analytiske værdi.

En indsnævring af kulturbegrebet var således tilsyneladende også et vigtigt punkt på dagsordenen i forbindelse med introduktionen af begrebet politisk kultur i 1950'erne. Almond tager ikke dette tema eksplicit op, men i den tidligere nævnte kritik af nationalkarakterstudier ligger implicit en afstandtagen fra et alt for sammensat kulturbegreb, der vanskeligt kan gøres til genstand for videnskabelig (kvantitativ) analyse. I de senere år har det imidlertid været et andet, nemlig den amerikanske kulturanthropolog Clifford Geertz', forsøg på at præcisere kulturbegrebet (Geertz 1973/1993d), der har været dominerende som teoretisk grundlag for megen forskning i politisk kultur. Med en parafrasering af et meget brugt citat skal kultur ifølge Geertz forstås som de net af symbolske betydninger, som mennesket har spundet sig ind i.⁷ Han beskærer således kulturbegrebet ved udelukkende at fokusere på betydningstillæggelse, der til gengæld kan betragtes som noget allestedsnærværende i det sociale liv, eftersom enhver social handling potentielt bliver et udtryk for betydninger. Geertz lægger selv flere steder op til noget, der til forveksling ligner politisk kultur, f.eks. når han argumenterer for at bruge kultur til at forstå politik med det udgangspunkt at "et lands politiske liv afspejler dets kultur [...] hvor ellers kunne fransk politik eksistere end i Frankrig?" (Geertz 1972/1993c: 311-312)⁸

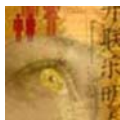
Specielt for historikere har Geertz' kulturbegreb givet nye muligheder, i og med at politisk kultur ikke længere skal anses for at være noget, der alene foregår i folks hoveder, sådan som Lucian Pye tidligere formulerede det i 1962. Ifølge Geertz derimod er kultur offentlig ('public'), fordi symboler og deres betydninger

⁵ Allerede titlen til (Almond 1956) lægger op til, at det komparative formål spillede en væsentlig rolle i introduktionen af begrebet politisk kultur, som skulle afløse mere strukturelt betingede parametre ved sammenligningen og klassificeringen af politiske systemer.

⁶ "Culture or Civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society", (Tylor 1871/1903: 1).

⁷ "Man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun, I take culture to be those webs", (Geertz 1973/1993d: 5).

⁸ "[...] that a country's politics reflect the design of its culture. [...] where else could French politics exist but in France?"

er det, (Geertz 1973/1993d: 12) og som sådan noget, der også kommer til udtryk i mange af de kilder, som er tilgængelige for historikere. Et af de områder, som historikere i særlig grad har kastet sig over, er politiske ritualer og ceremonier (Cannadine og Price 1987, Wilentz 1985, Wortman 1995), der ofte anses for at være en specielt vigtig kilde til studiet af et samfunds politiske kultur, da et af karaktertrækkene ved rituelle begivenheder netop er kondenseringen af symbolske udtryk (Kertzer 1988: 9).

Samtidig må dette skift også ses som et opgør mod 1960'ernes fokus på kvantitative og såkaldt objektive metoder, hvilket ikke giver mening i det øjeblik, kultur primært anses for at være knyttet til individers subjektive betydningsstillæggelse af omverdenen. Den trend i forskning i politisk kultur er således i høj grad en del af 'den litterære vending'.

For mig at se er en vigtig konsekvens af anvendelsen af Geertz' kulturbegreb i studier af politisk kultur, at det lægger op til at forholde sig kritisk til den brug af begreber, som kendetegner en bestemt politisk diskurs, og underkaste disse begreber en selvstændig analyse, idet disse begreber jo kan ses som udtryk for betydningsstrukturerne. Hvor den politologiske skole inden for politisk kultur i praksis beskrev en politisk kultur med de begreber, som den pågældende politiske kultur selv rummer, søger den Geertz-inspirerede skole at afdække selve den konstruktion af begreber, som er en del af den politiske kultur, og dermed at karakterisere den politiske kultur ved at karakterisere de ord og andre symboler, der indgår i den politiske kultur selv.

Når Geertz' kulturbegreb har fået så stor indflydelse blandt historikere hænger det måske også sammen med den lette pen, hvormed han, primært i essays, formidler sit budskab (Walters 1980). I de elegante formuleringer ligger der imidlertid ofte særdeles store problemstillinger gemt på ganske få linjer. Når Geertz f.eks. skriver, at kultur i forbindelse med politik skal forstås "som de betydningsstrukturer, gennem hvilke mennesker giver deres erfaringer form,"⁹ springer han derved let hen over spørgsmålet om, *hvordan* mennesket giver erfaringerne form ved hjælp af disse betydningsstrukturer, hvilket jo netop er et af de spørgsmål, forfatterne til en af klassikerne i socialkonstruktivisme bruger en hel bog på at behandle (Berger og Luckmann 1966). Andre steder er han dog væsentlig mere detaljeret i sin beskrivelse og fremfører synspunkter, der ligger meget tæt op ad Berger og Luckmanns (Geertz 1964/1993a).

En hyppigt fremført kritik af denne tilgang til studiet af politik er den samme, som generelt rejses mod flere af den sproglige vendings forskningsparadigmer, nemlig at de overser eller nedtoner sådanne "reelt eksisterende" faktorer som materielle forhold, ulige magtrelationer og tilstedeværelsen af forskellige sociale grupper i samfundet (Formisano 2001: 420–422). Man kan imidlertid argumentere for, at f.eks. sociale grupper

ikke eksisterer på forhånd, men først etableres som følge af sociale konstruktioner (Baker 1990: xii–xiii). Et mere grundlæggende spørgsmål er dog, om alt kan reduceres til sociale konstruktioner, hvilket er et af mest fundamentale spørgsmål som socialkonstruktivistiske forklaringer må forholde sig til. Der findes således forskellige grader af radikalitet inden for det socialkonstruktivistiske spektrum, hvilket jeg dog af pladsmæssige grunde ikke vil diskutere mere indgående her.

Staten

Som eksempel på, hvordan politisk kultur i sin diskursive variant kan anvendes, vil jeg her tage et af de helt centrale begreber for historikere, nemlig 'staten', hvis udvikling i Rusland jeg vil fokusere på. Ofte bruges dette begreb uden yderligere forklaring. Når vi f.eks. taler om statens opkomst, handler det som oftest om, hvornår de samme karakteristika, som kendetegner den moderne stat, såsom stærk centraladministration, voldsmonopol osv. slog igennem. Derved risikerer man imidlertid at overse, at staten er en konstruktion og som sådan ikke dækker over det samme til alle tider. Dette er naturligvis ikke et forhold, der er unikt for staten som begreb, men som i høj grad også gælder mange andre af de begreber, vi som historikere normalt anvender (Krieken 1998: 61–62).

Der er dog yderligere en række forhold, der gør netop staten til et særligt interessant begreb. Ud over den centrale position i politisk diskurs tænker jeg her på det forhold, at selv om staten ikke kan ses som noget fysisk, optræder den ofte i politisk diskurs som en aktiv agent, hvilket sprogligt kommer til udtryk ved, at staten kan optræde som et grammatisk subjekt, hvortil der ikke hører noget logisk subjekt. Staten kan på den måde under visse omstændigheder tilskrives handlinger, der reelt er foretaget af andre. Staten er dermed et godt eksempel på en af de sociale konstruktioner, som jeg mener, bør være centrale studieobjekter, når vi studerer politisk kultur. Endvidere bør vi erindre, at staten som konstruktion faktisk er af relativ ny dato, hvorfor vi således må operere med stor forsigtighed, når vi bruger begrebet til at beskrive forhold i fortiden.

Når jeg i det følgende beskriver statsbegrebets udvikling i Rusland som en del af den politiske diskurs' udvikling, er det selvfølgelig vigtigt at forholde sig til, hvem der var omfattet af og tog del i denne diskurs. Jeg har her valgt at fokusere på elitens konstruktion af staten, der naturligvis på mange måder afviger fra de bredere massers opfattelse af samfundets politiske opbygning. Det kan i den forbindelse være på sin plads at pointere, at man kun meget sjældent — hvis overhovedet — kan tale om eksistensen af én politisk kultur inden for et samfund, idet der normalt vil eksistere flere subkulturer ved siden af hinanden (Brown 1979: 7–9), hvilket begrebets pionerer da også var opmærksomme på (Almond og Verba 1965/1989: 19).

Staten i Rusland

Det interessante ved udviklingen af statsbegrebet i

⁹ "the structures of meaning through which men give shape to their experience", (Geertz 1972/1993c).

Rusland er, at dets udvikling på flere måder adskiller sig markant fra den tilsvarende udvikling i resten af Europa. For det første lånte man i Rusland ikke den latinske term, *status*, fra hvilken ordet for stat ellers er afledt på de fleste europæiske sprog (f.eks. 'state', 'Staat', 'état', 'stát', 'šťát'). På russisk findes den samme afledning, men den bruges udelukkende til at betegne dele af en føderal statskonstruktion, som f.eks. i den russiske betegnelse for USA, 'Sojedinjonnye Sjtaty Ameriki'. I stedet er det russiske ord for stat 'gosudarstvo' en afledning af ordet 'gosudar', der har betydningen 'herre'. Allerede her ligger der tilsyneladende en kvalitativ forskel, idet det russiske ord for stat i højere grad og mere direkte end det vestlige synes at indebære et personligt magt- og autoritetsforhold.

I sin oprindelige form, 'gospodar', blev ordet første gang brugt i en politisk kontekst i første halvdel af det 15. århundrede som betegnelse for storfyrsten i Moskva. I forhold til den tidligere betegnelse, 'velikij knjas' ('storfyrste'), synes ordet 'gospodar' i højere grad at markere en kvalitativ forskel i forhold til de øvrige fyrster i det daværende moskovitiske rige. Denne forskel blev det især påkrævet at markere i slutningen af århundredet som følge af en række mindre fyrstendømmers, bl.a. Novgorods, indlemmelse i Moskva-fyrstendømmet. Moskva-fyrsten var nu ikke længere blot *primus inter pares*, men i højere grad at betragte som herre over de øvrige fyrster.

Endnu på dette tidspunkt var det centrale i statsbegrebets konstruktion, nemlig en adskillelse af stat fra både hersker og folk, dog ikke udviklet. Ordet 'gosudarstvo' blev som oftest brugt i betydningen af en egenskab eller kvalitet ved at være hersker. Vi finder således også på samme tidspunkt et tilhørende verbum, 'gosudaritisja', med betydningen at herske eller at tage en herskers magt på sine skuldre. Samtidig kunne ordet optræde med noget af den samme territorielle betydning, der også er ét aspekt af det moderne statsbegreb.

At tredelingen hersker-stat-undersætter, der er et centralt træk ved det moderne statsbegreb, ikke var opstået endnu, er ikke exceptionelt for Rusland, da den moderne brug af begrebet i resten af Europa også først med sikkerhed kan identificeres i 1600-tallet (Skinner 1989: 120). Hvad der er mere interessant er, hvorledes de nævnte opdelinger opstod. I Vesten tilskrives opdelingen mellem stat og hersker en republikansk tradition, der med denne opdeling søgte at skabe et sprogligt udtryk for sine bestræbelser for at lægge begrænsninger på monarkens magt og undgå arbitrær magtudøvelse. Den anden del af udskillelsen af staten, adskillelsen af stat og folk, kom nærmest fra modsat hold, nemlig fra absolutistiske kredse, der med denne sproglige konstruktion søgte at lægge afstand til ideen om suveræniteten med udgangspunkt i folket.

En lignende tredeling fandt også sted i Rusland, men noget senere end i resten af Europa. Selv om de første tegn på en begyndende brug af statsbegrebet i betydningen af noget adskilt fra herskeren kan ses fra omkring midten af det 17. århundrede, vandt det først

for alvor indpas under Peter den Store i starten af det 18. århundrede, mens separationen af stat og samfund først fandt sted et lille århundrede senere under indflydelse af radikal oplysningsfilosofi (Kharkhordin 2001: 218–226). Ideen om autoritet var således stadigvæk op gennem det 17. århundrede primært baseret på et personligt tjenesteforhold til monarken. Dette afspejledes f.eks. i det administrative system, der bestod af et stort antal 'prikasy' (kancellier), som havde deres oprindelse i de tidligere delfyrstendømmer, hvor administrative opgaver blev udført af en speciel gruppe slaver, såkaldte 'prikasnye ljudi'. Med indlemmelsen af en række af disse delfyrstendømmer i Moskva-staten i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede overtog Moskva-fyrsten disse administrative funktioner, der fortsat op gennem det 17. århundrede var kendetegnet ved et tydeligt patriarkalsk autoritetsforhold (Pipes 1974/1995: 67),¹⁰ hvor betydningen af at tjene 'gosudar' og 'gosudarstvo' i høj grad var overlappende.

Vigtigere end den senere fremkomst af statsbegrebet i en moderne betydning i Rusland er imidlertid de omstændigheder, hvorunder det fremkom. I Vesten var det som tidligere nævnt fra kredse, der ønskede at lægge bånd på eller i hvert fald at kontrollere monarkens magt, at initiativet til en diskursiv adskillelse af stat og hersker kom. I Rusland ser vi imidlertid den nærmest modsatte udvikling, nemlig at det afgørende træk kom fra herskeren selv, Peter den Store, med introduktionen af begrebet det almene vel.

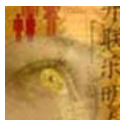
Det almene vel

Vi kan se den første appel til det almene vel i forbindelse med et manifest om bosættelse af udlændinge i Rusland fra 1702, men den mest kendte af de tidlige henvisninger til det almene vel findes i den tale, som Peter den Store angiveligt holdt for sine soldater før det afgørende slag ved Poltava i 1709.¹¹ Her gjorde Peter sine undersåtter opmærksomme på, at de ikke kæmpede for ham personligt, men for den stat, som han havde i sin varetægt. Vi ser her de første spæde tegn på ideen om statens førstetjener, som den senere kom til udtryk hos Frederik den Store. Ønsket om at skabe en diskursiv adskillelse mellem hersker og stat fik endvidere et meget konkret udtryk under Peter den Store, idet han offentligt spillede to roller; dels autokraten, der overvågede resten af samfundet, dels den menige soldat Pjotr Mikhajlov, som deltog i militære marcher og øvelser på lige fod med andre af samme rang.

At den afgørende vending i brugen af statsbegrebet finder sted på dette tidspunkt er næppe tilfældigt. En del hænger sandsynligvis sammen med Peters

¹⁰ Dette understøttes også af selve betegnelsen 'prikas', hvis mere almindelige betydning er 'ordre' eller 'befaling', der også peger på eksistensen af idé om et personligt tjenesteforhold.

¹¹ Talens autencitet har været diskuteret, men synes imidlertid ikke så vigtig i denne forbindelse. Vi kender talen fra Peters hofideologs, Feofan Prokopovitj', pen, og selv om han muligvis har opfundet (dele af) talen, må dens formuleringer stadig ses som en del af den officielle politiske diskurs.

forkærlighed for at importere vestlige nyskabelser, herunder også på det politiske og begrebsmæssige område. Vigtigere er dog, at staten som diskursivt element også spiller en rolle som legitimering for at pålægge samfundet ekstraordinære byrder. Dette kan ses som en parrallel til den måde, som henvisninger til det almene vel tidligere i Vesteuropa blev brugt til i særlige situationer at indføre ekstraordinære skatter eller at beskatte befolkningsgrupper, der ellers normalt var skattefrie (Skinner 1989: 103). En sådan ekstraordinær situation kan man i høj grad tale om i forbindelse med Peter den Stores regeringstid, hvor Rusland næsten konstant var i krig mod enten Sverige, Det Osmanniske Rige eller Persien. Især de militære behov affødt af Den Store Nordiske Krig (1700–1721) var i høj grad bestemmende for den førte politik og gennemførelsen af periodens mange reformer (Hughes 1998: 63).

At appellen til det almene vel blev udtrykt i forbindelse med forberedelserne til slaget ved Poltava og altså i en militær sammenhæng, tydeliggør også, at der samtidig var tale om en kvalitativ ændring i disciplineringsformer. Når Peter den Store ikke ønskede, at soldaterne skulle kæmpe for ham som en overordnet autoritet, men i stedet for det fællesskab, som de selv var en del af, havde det også den konsekvens, at en eventuelt svigtende opbakning eller mangelfuld indsats følgelig ikke skulle ses som en forbrydelse mod monarken, men mod fællesskabet. Det er en tilsvarende udvikling, som Foucault tager udgangspunkt i med hensyn til straffesystemet, hvor forbrydelsens karakter ændrer sig fra at være en krænkelse af monarken gennem overtrædelsen af dennes love til at være en forbrydelse mod fællesskabet (Foucault 1975/1977: 48–51). Dette fører også til en ændring i straffens karakter og rolle som disciplineringsinstrument, der groft sagt kan siges at falde ind under den tendens til højere grad af selvdisciplinering, som også flere andre sociologer har peget på som et vigtigt karakteristikon for det moderne samfund (Krieken 1990).

Den russiske udvikling i statsbegrebet illustrerer imidlertid nogle vigtige særtræk for det russiske tilfælde og dermed nogle centrale temaer i russisk politisk kultur. Et af de afgørende punkter, hvor Rusland adskilte sig fra Vesten i det 18. århundrede, var fraværet af stærke og velorganiserede grupper i samfundet, som monarken kunne benytte som alliancepartnere. Denne mangel er ofte alene blevet set som fraværet af en middelklasse, men skal nok i højere grad anskues som en konsekvens af det generelle fravær af en struktur, der kan sammenlignes med det vestlige standssamfund. Nye initiativer som f.eks. etableringen af adskillelsen mellem stat og hersker måtte derfor nødvendigvis komme oppefra, som det også var tilfældet med en række af Peter den Stores andre reformer. Reformerne fik derfor på mange måder en helt anden karakter i Rusland. (Raëff 1983: 214–216) end i Vesteuropa, hvorfra ideerne var lånt. Disse forhold gør dog også introduktionen af statsbegrebet i Rusland noget paradoksal, for hvordan kan man forestille sig en reel adskillelse af hersker og stat, når

den sættes i værk af herskeren selv, der dermed synes at understrege sin absolutte position og fraværet af en stat ved siden af herskeren.

I et bredere perspektiv synes etableringen af statsbegrebet imidlertid at pege på en dybere ændring af legitimitetsformer i perioden. Set i lyset af Webers tre rene typer af herredømme (Weber 1922/1994) kan vi se, hvad der tilsyneladende er en bevægelse fra traditionelt herredømme over karismatisk til et legalt herredømme svarende til henholdsvis den førpetrinske periode, Peter den Stores regeringstid og tiden derefter (Omelchenko 2002: 232). Det traditionelle herredømmes snævre bånd på nyudvikling fra både hersker og undersåtter kan være med til at forklare voldsomheden af Peters reformer, særligt på de områder der havde den største symbolske betydning. Det var nemlig ikke blot nødvendigt at bryde med hidtidig praksis på det materielle og administrative område af hensyn til Ruslands udvikling som militærmagt, men tilsyneladende også nødvendigt for Peter at gøre op med den eksisterende form for legitimitet, fordi den i sig selv lagde for snævre bånd på samfundsudviklingen og således ikke tillod større innovation.

Fremkomsten af statsbegrebet som noget, der betegner en størrelse uafhængigt af folk og hersker, er i den forbindelse et godt tegn på udviklingen af det legale herredømmes upersonlige karakter, der kommer til udtryk ved, at den befalende ikke adlydes pga. dennes personlige rettigheder, men ud fra det eksisterende lovgrundlag. Statsbegrebet kan ses som en sproglig legemliggørelse af disse love, som også herskeren selv er underlagt, hvorfor staten som begreb nødvendigvis må frigøres fra herskerens person.

Konklusion

Jeg har med denne gennemgang af statsbegrebets udvikling i Rusland søgt at vise, hvordan et diskursivt fokus i forbindelse med forskning i politisk kultur kan være med til at åbne for de betydningsstrukturer, begreberne er udtryk for. I dette tilfælde kan en undersøgelse af udviklingen i statsbegrebet f.eks. kaste lys over en ændring i legitimitetsformer i perioden. Desværre har jeg med denne gennemgang kun lige kunnet berøre overfladen af emnet uden at gå mere i dybden med de russiske kilder, men det skulle dog alligevel være muligt at se, hvorledes begreber kan ses og analyseres som udtryk for betydningsstrukturer.

Dødsdommen over politisk kultur som analysebegreb er efterhånden blevet afsagt adskillige gange, og det er mit indtryk, at begrebet ikke længere fremkalder så mange positive reaktioner i de miljøer, hvor det oprindeligt blev født. Det er nok også sandt, at det er begrænset, hvor stor rækkevidde politisk kultur i sin oprindelige betydning stadig har. Ikke desto mindre er der stadig forskere, der mener, at begrebet kan gøre nytte, hvis man bevæger sig bort fra den oprindelige, i mine øjne alt for snævre, definition (Welch 1993).

Med den Geertz-inspirerede tilgang til politisk kultur bliver det tydeligt, at politisk kultur ikke længe skal betragtes som et særligt studieobjekt eller som en attribut knyttet til politik. Det synes snarere

frugtbart at forstå politisk kultur som et særligt perspektiv på politik, der anlægger et mere idealistisk syn på politik og analyserer det politiske liv som en del af det sociale liv, hvis helt centrale aktivitet er tillægelse og manipulation af betydninger.

Jesper Overgaard Nielsen er cand. mag., ph.d.-stipendiat, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Litteratur:

Almond, Gabriel A. (1956), "Comparative Political Systems", *The Journal of Politics* 18(3): 391–409.

Almond, Gabriel A. (1989), "The Intellectual History of the Civic Culture Concept", In: G. A. Almond og S. Verba (red.), *The Civic Culture Revisited*, Newbury Park: Sage Publications, 1–36.

Almond, Gabriel A. og Sidney Verba (1965/1989), *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Newbury Park: Sage Publications.

Bagehot, Walter (1867/1964), *The English Constitution*, London: Watts.

Baker, Keith Michael (1990), *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Barnard, F. M. (1969), "Culture and Political Development: Herder's Suggestive Insights", *The American Political Science Review* 63(2): 379–397.

Barry, Brian (1970), *Sociologists, Economists and Democracy*, Themes and Issues in Modern Sociology, London: Collier-Macmillan Limited.

Berger, Peter L. og Thomas Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, London: Allen Lane.

Brown, Archie (1979), "Introduction", In: A. Brown og J. Gray (red.), *Political Culture and Political Change in Communist States* (2. udgave), London: Macmillan, 1–24.

Brown, Archie (1984), "Introduction", In: A. Brown (red.), *Political Culture and Communist Studies*, Oxford: Macmillan, 1–12.

Cannadine, David og Simon Price (red. 1987), *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dumont, Louis (1970), "Religion, Politics, and Society in the Individualistic Universe", In: *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 31–41.

Formisano, Ronald P. (2001), "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History* 31(3): 393–426.

Foucault, Michel (1975/1977), *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, London: Penguin.

Gaenslen, Fritz (1986), "Culture and Decision Making in China, Japan, Russia, and the United States", *World Politics* 39(1): 78–103.

Geertz, Clifford (1964/1993a), "Ideology as a Cultural System", In: Geertz (1973/1993b), 193–233.

Geertz, Clifford (1973/1993b), *The Interpretation of Cultures*, New York: Fontana Press.

Geertz, Clifford (1972/1993c), "The Politics of Meaning", In: Geertz (1973/1993b), 311–326.

Geertz, Clifford (1973/1993d), "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", In: Geertz (1973/1993b), 3–30.

Gorer, Geoffrey (1949), "The Psychology of Great Russians", In: *The People of Great Russia. A Psychological Study*, London: Cresset, 93–194.

Hughes, Lindsey (1998), *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven: Yale University Press.

Kertzer, David I. (1988), *Ritual, Politics, and Power*, New Haven: Yale University Press.

Kharkhordin, Oleg (2001), "What is the State? The Russian Concept of Gosudarstvo in the European Context?", *History and Theory* 20: 206–240.

Krieken, Robert van (1990), "Social Discipline and State Formation: Weber and Oestreich on the historical sociology of subjectivity", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17(1): 3–28.

Krieken, Robert van (1998), *Norbert Elias*, London: Routledge.

Kuper, Adam (1999), *Culture. The Anthropologists' Account*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

Omelchenko, O. A. (2002), "The System of State and Law in Eighteenth-Century Russia and the Political Culture of Europe: some Historical Interactions", *The Slavonic and East European Review* 80(2): 217–233.

Parsons, Talcott (1951), *The Social System*, Glencoe, Illinois: The Free Press.

Parsons, Talcott og Edward A. Shils (red. 1951), *Toward a General Theory of Action*, New York: Harper and Row.

Pipes, Richard (1974/1995), *Russia under the Old Regime* (2. udgave), London: Penguin.

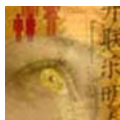
Platon (1996), *Staten* (2. udgave), Platonselskabets Skriftserie, København: Museum Tusulanums Forlag.

Pye, Lucian W. (1962), *Politics, Personality, and Nation Building. Burma's Search for Identity*, New Haven: Yale University Press.

Pye, Lucian W. (1968), "Political Culture", In: D. L. Sills og R. K. Merton (red.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, bd. 12, New York: The Macmillan Company & The Free Press, 218–225.

Pye, Lucian W. og Sidney Verba (red. 1965), *Political Culture and Political Development*, Studies in Political Development, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Raeff, Marc (1983), *The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*, New Haven and London: Yale University Press.

Skinner, Quentin (1989), "The State", In: T. Ball, J. Farr, og R. L. Hanson (red.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 90–131.

Tocqueville, Alexis de (1835/1961), *Democracy in America*, bd. 1, New York: Schocken Books.

Tucker, Robert C. (1973), "Culture, Political Culture, and Communist Society", *Political Science Quarterly* 88(2): 173–190.

Tylor, Edward B. (1871/1903), *Primitive Culture. Researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. (4. udgave), bd. 1, Ablemarle Street, London: John Murray.

Verba, Sidney (1965), "Germany: The Remaking of Political Culture", In: Pye og Verba (1965), 130–170.

Walters, Ronald G. (1980), "Signs of the Times: Clifford Geertz and Historians", *Social research* 47(3): 537–556.

Weber, Max (1922/1994), *Magt og bureaukrati*, Frederiksberg: Det lille forlag.

Welch, Stephen (1993), *The Concept of Political Culture*, New York: St. Martin's Press.

Wilentz, Sean (red. 1985), *Rites of Power. Symbolism, Ritual, and Politics Since the Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Wortman, Richard S. (1995), *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*, bd. 1, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.